

Glad i dyr?

En diskusjon av dyriske følelser og følende dyr

Liv Emma Thorsen

Institutt for kulturstudier

Universitetet i Oslo

E-post: liv.thorsen@fastlane.no

Abstract

The intention of the article is to consider how feelings for animals are manifested socially and culturally. Whereas several surveys have been carried out on how feelings for animals have come to be expressed in the upper urban social class, the farmer's relationship to domestic animals in the period from approximately 1860 to 1950 has often been formulated through sources generated by outside observers. First by analysing sources generated by persons from the farming community itself, such as responses to questionnaires, diaries, memoirs and the like, is it possible to establish a historical perspective of the mentality of the agricultural society's relationship to animals. The article analyses responses to a questionnaire from Swedish Småland regarding the care of domestic animals. Even though the answers primarily confirm that people keep animals for their own survival and for financial reasons, it also includes information and formulations that bear witness to concern for the animals. In order to understand how close association with domestic animals in the past could generate such feelings, it is important to reflect over the division of work between the sexes in agriculture, together with the fact that deficiencies for people also meant deficiencies for animals, both physically and emotionally.

Nøkkelord:

*husdyr,
bønder,
fortrolighet,
følelser,
mentalitetshistorie*

Dyr og følelser er et stort og sammensatt tema. Daglig bringer media oppslag om dyr, ofte rørende og pussige historier. Nøyaktig en måned før julaften 2003 fikk den rampete, lille purka Anne spalteplass: Etter å ha vært på rømmen et par måneder, var hun nå blitt pågrepet og brakt tilbake til fjøset. En ny tilværelse ventet som avlspurke. Hvis hun ikke hadde latt seg fange, var alternativet blitt avlivning og juleribbe. Første gang grisen ble omtalt i mediene var den navnløs. Nå kjenner vi henne som Anne, og Anne spiser vi vel ikke? Hadde grisen endt som julemat derimot, ville den

nok fortsatt vært en av mange tusen anonyme julegriser.

Historien om heldiggrisen Anne illustrerer at dyr i dagens vestlige kultur inngår i en rekke til dels motstridende betydninger. Sammenliknet med hunder og katter, eller, hvis vi beveger oss over til ville dyr som hval og ulv, får griser sjelden spalteplass. Det er merkelig at medias interesse for griser, vel å merke levende sådanne, er så laber når vi vet at den norske befolkning konsumerer omkring 112 500 tonn svinekjøtt i året¹, at grisen er en viktig donor ved xenotransplantasjoner, det vil si

å transplantere levende celler, vev eller organer mellom to arter (Hansson 2003, Samuelson 1998), samt at grisen erstatter mennesket som forsøksdyr i medisinsk forskning. Eller er det nettopp fordi griser er så intimt involvert i vårt levesett at de er usynlige?

Norske griser lever sine korte liv som levende produkter. Grisefjøset og slakteriet kan betraktes som lukkede rom. Dette er strengt regulerte soner hvor veterinærer fører tilsyn med at regelverket blir fulgt. Ut fra dette kan det hevdes at griser i dag befinner seg i et slags offentlig rom. Men siden verken griser eller andre slakte- og forsøksdyr er synlige for menigmanns blikk, er det riktigere å hevde at de befinner seg på ikke-steder, slik den franske etnologen Noëlie Vialles har karakterisert det moderne slaktehuset (Vialles [1987] 1994:15ff). Det er likevel vanskelig å påstå at grisen er et ikke-dyr forstått som et dyr vi ikke kjenner, siden den hyppig medieres i film, barnebøker, tegneserier, reklame mm. Men på den levende grisen kan "ikke-dyr" være en dekkende karakteristikk.

Hensikten med denne artikkelen er ikke å forfølge manglende interesse og følelser overfor griser spesielt, men å diskutere hvordan følelser for dyr manifesterer seg sosialt og kulturelt. Undertittelen "dyriske følelser og følende dyr" spissformulerer to motsatte og innbyrdes forankrede tankefigurer hos det sene 1800-tallets borgerskap. Dyriske følelser henviser til mennesker som levde og arbeidet så tett sammen med dyr at de selv nesten ble som dyr. Dette gjaldt fortrinnsvis mennesker som tilhørte en annen klasse; bønder, småbrukere og arbeidere. I tillegg ble deres behandling av dyr fortolket som at de manglet forståelse for at også dyr har følelser, og at de derfor, i motsetning til det dannede borgerskap, ikke evnet å se dyrene

som våre stumme brødre. Innenfor historisk og idéhistorisk forskning er det viktorianske borgerskapets interesse og sterke engasjement for natur og dyrevern gjerne blitt tolket som ledd i klassens strategi for å befeste sosialt og kulturelt hegemoni (Dirke 2000, Kean 1998, Kete 1994, Ritvo 1987). Kildesituasjonen inviterer også til å forfølge problemstillinger knyttet til denne klassens holdninger og følelser for dyr og deres syn på dem som de mente ikke hadde følelser for dyrene. Med denne artikkelen gjør jeg et første fremstøt for å forstå hvordan de andre, bøndene, har forholdt seg til – og følt – for husdyrene sine.²

Inspirert av tre passasjer hos Eilert Sundt vil jeg i det følgende tematisere det å ha følelser for dyr med utgangspunkt i formuleringen "å ha fortrolig omgang med dyr", som kan sees som en mer velvillig tankekonstruksjon enn "dyriske følelser". Grisen er ett eksempel på hvordan avstand og nærhet mellom mennesker og dyr blir relative begreper når vi studerer dem i et historisk forløp. Det den best eksemplifiserer er den sterke polariseringen som har funnet sted mellom produksjonsdyrene og de dyrene som vi gir adgang til vårt dagligliv, i daglig tale kalt kjæledyr eller selskapsdyr. I det følgende vil jeg konsentrere meg om husdyr og følelser i vår nære fortid, det vil si perioden ca. 1860-1950.

Grisehistorier

Dyr i stua var et vanlig syn blant europeiske bønder. Dette var naturlig nok små dyr, ofte unger som hadde mistet moren eller som var svake og trengte særlig omsorg. Fenomenet var heller ikke ukjent i Norge. Uttrykket "stuegris" peker tilbake på en tid da smågriser kunne bli alt opp i stua. På midten av 1800-tallet samlet presten og folkelivsforskeren Eilert Sundt materiale til sin store undersøkelse om sedelighetstil-

standen i Norge. Under et besøk på en husmannsplass i Nes på Romerike opplevde Sundt at samtalen brått ble avbrutt da en kone kom inn i stua med en smågris til familien. Sundt formidler begeistringen grisungen vakte: "Hvor der blev glæde på børnene, 4 småpiger! de måtte alle kysse og klappe grisen." Grisen ble oppbevart i en liten tønne kalt "fjerding"³, og da familien kort tid etter spiser middag, sitter husfaren "på den fjerding, hvori grisen allerede sov" (Sundt 1968 [1857]:58f.).

I sin neste bok *Om Renligheds-Stellet i Norge* som utkom i 1869, diskuterer Sundt skikken med å ha dyr inne i stua. Han gjengir blant annet et utdrag fra en reisebeskrivelse fra Setesdal. Denne må ha vært grunnfundenes Fressen for en forsker som jaktet på data om nordmenns forhold til vann og såpe. Her blir setesdølen skildret som vandrende om i sitt hjem "blandt grise, gjedebukke, høns, katte, hunde og ænder på et ubeskriveligt gulv, hvis bedækning vilde være nok til at forsyne en temmelig stor ager med tilstrækkelig gjødsel, og i en utrolig atmosfære, sammensat af de tykkeste umhumskheders dunster, der opstige fra den menneskelige og dyriske verden, som denne nye Noah har samlet i sin ark."⁴ Om dette var en objektiv skildring av de hygieniske tilstander i Setesdal, kan nok diskuteres. I denne sammenhengen er det mer interessant å merke seg at mennesker og dyr tydeligvis levde svært tett innpå hverandre. Dette var i og for seg ikke så forunderlig for en betrakter som kom utenfra. I samme periode slapp det europeiske borgerskap naturen inn i stuene sine representert ved akvarier, burfugler, hunder og katter.⁵ Det som må ha utløst forfatterens reaksjon, var nok ikke at dyr oppholdt seg i stua, men *hvilke* dyr som befant seg der: Ikke bare bikkjer og katter, men et knippe av ulike husdyr, hvor

ingen av de nevnte artene med unntak av grisen, kan lære å bli renslige innendørs. Sundt selv inntar en tolerant holdning til skikken med å holde husdyr som for eksempel gris i bolighuset, idet han hevder at stuegriser og annet kre folk hadde i stua, ikke nødvendigvis indikerte urenslighet, men manglende økonomisk evne til å bygge egne hus for dyrene. Han avslutter avsnittet "Husdyr inde i stuen" med følgende formulering: "at et enslig kvindemenneske, en husmands-enke f.ex. i en liden stue, har en høne inde hos sig til selskab, det er noget som vel forekommer hele verden over." Her ligger det en påminnelse om at han så andre motiver enn de rent økonomiske for å slippe dyr inn i stua. (Sundt 1975 [1869]:212).

Dyr er også nærværende i Sundts omtale av soveskikkene i Lom. Når han beretter at folk i bygda kunne sove i fjøset når det var mangel på natteleie i stua, skriver han at man der "lever /.../i sådan fortrolig omgang med dyrene, at det hus, hvor disse er indelukkede, betragtes næsten som et af stuebygningens værelser" (Sundt 1968 [1857]:66). Denne skikken må med andre ord forstås på bakgrunn av folks erfaring og fortrolighet med husdyrene og deres behov og vaner. En fortrolig omgang med dyr innebærer at det akkumuleres kunnskap om disse andre, og med denne kunnskapen vil jeg påstå at det også har fulgt toleranse, for eksempel overfor dyrs "dyriske sider" som seksualitet, lukt og avføring. Det var denne typen fortrolighet som gjorde det varme, fuktige fjøset, fylt av dyrelukt og lyder, til en akseptabel soveplass. Én virkning av det å være fortrolig med dyr kan da være at annerledesheten som i utgangspunktet skiller artene, blir nedtonet.

Fortrolighet og følelser

Det er lett å forstå at erfaringsbasert kunnskap om dyr har ført til en fortrolig omgang med dem. Spørsmålet er om en slik fortrolighet kunne fremme positive følelser overfor dyrene. Når denne artikkelen har fått tittelen "Glad i dyr" etterfulgt av et spørsmålstegn, er det for å markere at det å være glad i dyr, kommer til uttrykk i skiftende holdninger og handlinger – historisk så vel som sosialt. Den italienske historikeren Anna Bravo konkluderer ut fra en analyse av kvinnerelasjoner i en fattig bygd i Piemonte rundt 1900, at materiell knapphet også førte til emosjonell fattigdom. Hennes poeng er at det ikke kan anvendes et moderne begrep som kvinnesolidaritet på et samfunn hvor man levde med sterkt begrensede ressurser og dermed helt annerledes betingelser for personlige relasjoner enn i det moderne velferdssamfunnets middelklasse (Bravo 1984). Hvis vi anvender en slik tankegang på det norske landbruket før 1800, levde både mennesker og dyr med svært knappe ressurser som premis. Husdyrene kunne nok "gi" melk, kjøtt, ull, skinn og energi, men til gjengjeld krevdes hardt arbeid for å skaffe vinterfôr, bygge og vedlikeholde fjøs og stall, og om sommeren skulle buskapen gjetes og beskyttes mot rovdyr. Det gamle jordbrukets mest beryktede praksis sett i ettertidens dyrevernperspektiv, er sultefôringen av buskapen som innebar at antall vinterfôrete dyr ikke sto i forhold til fôrmengden. Enkelte år var fôrnøden så stor at dyr styrtet på båsen, og ofte måtte de hjelpes ut om våren. Så lenge det ikke fantes et bedre, det vil si et mer lønnsomt alternativ til sultefôringen, måtte menneskene også tolerere lidelsene dette medførte for dyrene. Knapphet for mennesker, betyr knapphet for dyr. Ordtaket "Du kan gråte for en snau fot, men ikke for en lodden", anviser et

hierarki hvor mennesket gis forrang fremfor dyrene. Kritikken av sultefôringen kommer først når en kan skimte konturene av et nytt fôringsprinsipp, hvor kvalitet, det vil si færre, men friskere dyr, erstatter kvantitet. De kritiske røstene kom ikke fra bøndene selv, men fra embetsmenn og andre kondisjonerte (Visted og Stigum 1951 I:203ff).

Så snart vi ønsker å anlegge et mentalitetshistorisk perspektiv på landbruksbefolkningens forhold til dyr før midten av 1800-tallet, støter vi på et kildekritisk problem. Jo mer marginal en gruppe er, jo mindre sikker historisk kunnskap har vi om den. Ståle Dyrvik påpeker i innledningen til den norske utgaven av Philippe Ariès *Barndommens historie* at kildene gjør det mulig å skrive en relativt dekkende barnehistorie tilbake til midten av 1800-tallet, men før den tid blir kildene stadig færre (Dyrvik i Ariès [1960]1980:8). Som samfunnets svakeste gruppe har barn etterlatt seg få kilder. Dette gjelder også dyr, i den grad de kan kalles en sosial gruppe slik den engelske geografen Chris Philo foreslår (Philo 1995). Derimot finnes det et vell av kilder som belyser følelser og kjæledyr i moderne tid (se for eksempel Kete 1994, Macdonogh 1999, Thorsen 2001).

I hvilke situasjoner genererer dyr kilder? Det skjer for eksempel når de er på feil plass. Dyr er blitt gitt en romlig fordeling betinget av hvordan de er blitt fortolket; om de elskes, og derfor inkluderes i det menneskelige rom, om de hates, og derfor ekskluderes fra dette, eller om de rett og slett ikke blir tatt hensyn til (Philo 1995:677). Så lenge samfunnet var avhengig av animalsk energi, hørte de mange arbeidsdyrene, særlig de som ble brukt i industrien og til transport, det vil si hester, esler, muldyr, okser og hunder, inn under den siste kategorien.⁶ Dyr er levende

vesener som møter, konstrueres gjennom og i noen tilfeller overskrider det som er forventet av dem fra menneskenes side, hevder Philo (ibid). Ut fra hans resonnement vil jeg si at i den grad det er mulig å hevde at dyr kan skape kilder, skjer dette når de beveger seg utenfor det rommet mennesket har definert for dem. Dermed blir de synlige i nye, ikke-aksepterte sammenhenger. Denne synligheten er ofte provoserende, slik Philo påviser i sin analyse av hva som skjedde da Londons gamle livdyrmarked Smithfield Market ble omsluttet av en ny, elegant middelklassebydel, og de nye innbyggerne ufrivillig ble vitner til en brutalitet de tidligere hadde vært forskånet for å se (Kean 1998, Philo 1995). Eksempler på dyr som har satt sterke, emosjonelle spor fordi de befundet seg på feil plass, er rovdyr og løshunder. Gjennom historien er firbente provokatører blitt straffet med utslettelse og lemlestelse.⁷

Et nøkkelord hos Philo er "transgresjon", det vil si overskridelse. Grisen Anne fikk oppmerksomhet nettopp fordi hun hadde rømt og overskredet grensen mellom det tamme og det ville. Men hvilke følelser utløste husdyrene som holdt seg der de skulle, i fjøset og stallen, foran plogen og tømmersleden, på beite i inn- og utmark? Kilder som kan sette oss på sporet av det emosjonelle innholdet i forholdet mellom mennesker og husdyr i vår nære fortid uten at dette fortolkes gjennom blikket til en person fra et annet samfunnssjikt, er dagbøker, erindringer, brev, svar på minneoppgaver, spørrelistesvar, tegninger og fotografier.

Et eksempel fra Småland og noe mer

I *Nordiska Museets* rike arkiv ligger besvarelsene på Frågelista 60 "Boskaps-skötselen" som ble laget i 1941. Over hele åtte sider listes opp detaljerte spørsmål: Det spørres etter buskapens størrelse, beite-

forhold, dyreraser, navngiving, avkastning, melking, bedekking, oppdrett av kalver, fjøs og fjøsinnredning, føring sommer og vinter, vanning, vinter- og sommerfjøs, vårslepp, merking, bjellekyr, gjeting, tjør og gjerder, leiekyr og krøtterhandel. Husdyrhold er tematisert som et mangfold av instrumentelle handlinger, og spørsmålene er gitt en formulering som ikke inviterer til å skrive om andre forhold som kunne virke inn på dyrenes avkastning. Hensikten har vært å innhente kunnskap om jordbrukssystemet slik det var før moderniseringen av landbruket, i Norge kalt "det store hamskiftet i bondesamfunnet" (Krokann 1942).

Som en første prøve på om denne typen kilder også kan si noe om dyr og følelser, har jeg finlest en besvarelse på i alt 94 sider, en maskinskrevet tekst på 52 sider som er illustrert ved hjelp av nesten like mange sider tegninger. Informanten Carl Wiking (1874-1953) beskriver forholdene slik han kjenner dem fra sitt barndomshjem i Krokshult som ligger i Älgshults sogn i østre Småland.⁸ Han bygger på opplysninger fra i alt tolv navngitte personer eller "sagesmän", syv levende og fem døde, hvor den eldste, Susanna Erlandsdotter, levde så tidlig som fra 1800-1896. Dette gir besvarelsen stor historisk dybde, samtidig som mye av det som skildres ikke er selvopplevd, noe som påvirker framstillingsmåten. Det er tydelig at Carl Wiking har bestrebet seg på å svare så presist, korrekt og objektivt som mulig på spørsmålene, og for å høyne presisjonsnivået bruker han tegninger som supplement til de skriftlige meddelelsene.

Jeg gikk løs på materialet med stor optimisme på leting etter dette vage som kalles følelser. Optimismen dalte etter hvert som jeg leste. Strengt tatt skriver ikke Carl Wiking en eneste linje hvor han direkte sier noe om sine eller andres følelser for dyrene.

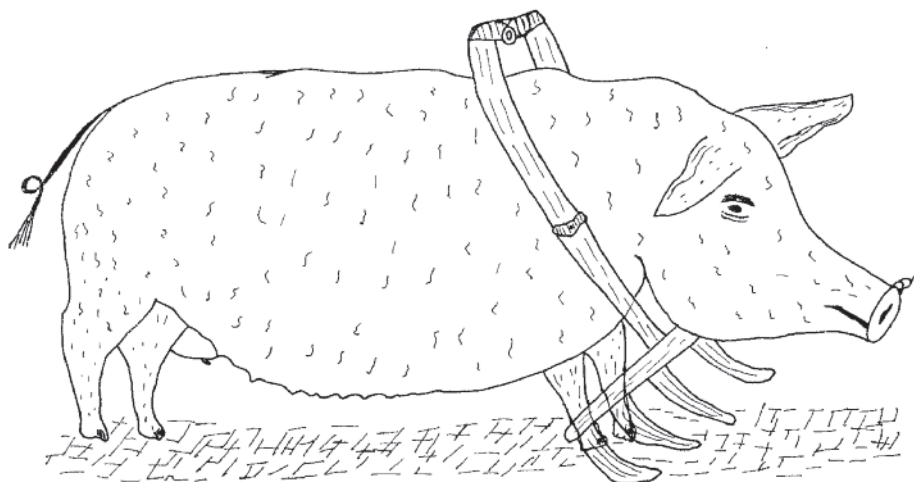
Bare en enkelt gang åpner spørrelisten for at informanten kan få beskrive dyrene. Dette er knyttet til vårsleppet, dagen da kyrne slapp ut etter å ha stått bundet på båsen vinteren over med knapp føring. Oppfordringen lyder: "Berätta om djurens tillstånd og beteende härved!" Denne formuleringen leser jeg som en mulighet for informanten til å kunne skifte posisjon fra observasjon til innlevelse. Vårsleppet var en viktig hendelse i februkets årssyklus, et vendepunkt som innledet lysere og fetere tider for dyrene, og som også andre steder er skildret med innlevelse, for eksempel i Visted og Stigums klassiske verk *Vår gamle bondekultur*. Wiking nøyer seg her med å gjengi to ordspråk som i sin knapphet for så vidt gir en barsk illustrasjon av "djurens tillstånd". Det første lyder: "Våra djur ä så magra i vårskarven, att dom kunna blåsa med vädret", og det neste "Men ty vi blott dra dom över Vallarti, så få dom snart lite kött på bena".⁹ Hvilket betyr, anmerker Wiking, at under vanlige forhold var sommerbeitet rikelig, men vinterføret knapt. Den eneste formuleringen i hele besvarelsen som kan tolkes som en positiv følelsesytring, er et barndomsminne som er flettet inn i en detaljert redegjørelse for hvordan hestene ble føret:

Vid jul (Början i Otta julaftensmorgon) skulle hästen hava dubbelt så mycket hö och dubbet (sic!) så mycket mjöl på "sörpan"; så en stor kaka rågbröd tillika med kvällfodret julaftonskväll. Jag minnes, som 10-års pojke hur glad jag var på julaftonskväll då jag med min Fällkniv fick skära sönder den stora råglimpan åt fars "Brunte" och giva honom det; för han skulle draga oss til kyrkan i julafton. Även under juldagen och Andra dag jul fick hästen bättre foder, då ej nödår rådde. (s. 31)

Er dette alt å hente om dyr og følelser i en ellers så omfattende spørrelistebeviselse? La oss vende tilbake til Eilert Sundt og "den fortrolige omgangen med dyr". For Wikings beretning er en kilde som gir innsikt i et intrikat kunnskapssystem som omfattet alle gårdens dyr. I den presise gjennomgangen av føringssystemet for de ulike husdyrene, sommer som vinter; i de detaljerte opplysningene om de ulike teknikkene for å temme dyrene, slik som kastrering, neseringer, knotter på hornene, prosedyrer for innkjøring av hest og okse, og i beskrivelsen og tegningene av de ulike redskapene som ble brukt for å hindre dyr i å hoppe over gjerder, å streife, å angripe eller å tilrane seg overskuddet ved å suge sin egen melk (!)¹⁰, blir det å ha fortrolig omgang med dyr konkretisert. Mye av denne kunnskapen var som sagt, rettet mot å gjøre dyrene medgjørlike. Instruktive eksempler er beskrivelsen av okse med knotter på hornene og "ring och stör", dvs. en ring med en kort jernstang gjennom, som gjorde at en ungjente lett taklet tyren, og sugga utstyrt med griseåk som hindret dyrets bevegelsesfrihet, samt en jernring i den følsomme nesebrusken.

Kastrering har vært et vanlig inngrep for å få rolige trekkdyr. Carl Wiking skil-drer dette inngrepet like saklig som andre gjøremål og er nøye med å påpeke at man ikke brant såret på grisunger slik man gjorde med kalver og føll. Grisunger er blitt kastret av hensyn til kjøttets smakskvalitet:

Man brukade i regel "snöpa" = (kaster- era) Hankalvar vid 6. veckors ålder. Härtill gagnades en "rakkniv". När "Testiklarana" = (pungstenarna) blivit bortagna brändes såret litet ved en het järndubb, som man doppade i Bivax; detta för att stilla blödnigen. Sen under 3-4 dagar å rad tvättades såren med "Urin och vit tväll".

"Harje-Danjels" stora so med "svinok och med järntrådsring i nosbrosket." Minnesteckning från Krokshult i Älgshults socken.

Som pojk såg jag vid 2 tillfällen huru man kasterade föl. Man ledde in fölet i en tam (sic!) fårakätt, snärjde om kull det och band tillhopa frambenen. Så lades Fölet (sic!) på rygg og 2 starka karla höllo var sitt bakben. Verktygen var blott en rakkniv; så sattes en liten kluven björkkäpp om pungen så stenarna bättre framträdde. När stenarna bortskurits brändes såren litet med en varm (ej glödgd) järndubb, som man doppat i Bivax. Så tvättades såren några gånger med vi tvål och ljum urin. Det kasterade fölet borde de 3 första dyggen ej lägga sig.

Kastereringen av smågrisar skedde när dom voro en månad gamla. Vid kastereringen gangnades en rakkniv; men man brände ej såren med varmt järn och bivax utan i det stället dryper man in en blandning av brännvin i vilket inslagits litet renad terpentin.

Det sier seg selv at inngrepet var smertefullt for dyrene. Spørrelisten har imidlertid

ingen spørsmål om kastrering. At Wiking skriver om dette, og følgelig hvordan han gjør det, er hans eget valg. For å bedømme hvor vidt de prosedyrer som Wiking beskriver var alminnelig praksis eller dyrelageri ut fra samtidens normer, er det nødvendig både å sette seg inn i datidens lovverk og å sammenholde veterinærenes praksis med denne beskrivelsen, noe jeg ikke har hatt anledning til å gjøre her.¹¹

Uansett hvor tørt og saklig blod og brent vev blir beskrevet ovenfor, åpnes det i andre passasjer for innblikk i det jeg vil kalle en omsorgstenking i forhold til dyrene. Flere steder anmerker Carl Wiking at grimer og annet seletøy på hest og klave på okser, måtte være konstruert slik at dyrene ikke fikk gnagsår. Og om vinteren skal man puste på bisselet så hesten ikke fikk et kaldt bittel i munnen. Her bruker Wiking så sterke ord som at "det er grymt att lägga hårt kalt bettsel i hästens mun (sic!)". Hester som hadde lang vei å kløve, fikk et dekken av nauthår under salen, slik at den ikke gnog. Føllet fikk følge moren når hun ble satt inn i arbeid igjen, fordi

merra ble urolig hvis hun ikke hele tiden kunne se føllet. Dette var ingen praktisk ordning, siden føllet stadig ville die moren, og derfor laget avbrudd i arbeidet. I en detaljert skildring av hvordan treårs gamle, kastrerte okser ble temmet, får vi vite at man måtte gå rolig fram og ikke utmatte dyrene, for da la de seg i snøen og "trilskades så det förslog", det vil si at de ble helt umedgjørliche. Derfor hadde man i hans trakter munnhellet "tålig som en stut-tämjare". For å i det hele tatt å få oxen til å ta åket, var det viktig å la dyrene få en dags hvile hvis nakken ble øm, og i tillegg bade nakken med "tvål och ljum urin". Her kan det selvfølgelig innvendes, at dette ikke er eksempler på omsorgstenkning, men snarere nødvendige hensyn man måtte ta siden det ikke dreiet seg om maskinell, men animalsk trekkraft.

Jeg vil likevel argumentere for at selv om mange av de beskrevne handlingene har et økonomisk fundament, rommer de også et innslag av omsorg. Dyrenes overlevelse var menneskenes overlevelse. Som supplement til Eilert Sundts omtale av høns i stua, og ikke minst for å illustrere hvordan økonomi og omsorg i mange av de beskrevne handlingene veves i hverandre, vil jeg presentere den smålandske fjærfevarianten. Den lyder slik: Så langt man kan følge tradisjonen, har folk i bygda hatt høns, selv de aller fattigste som ikke kunne fø større dyr, hadde et par høner og en hane. Hanen skulle helst være rød, fordi røde haner skremte bort alle slags spøkelser. I "gamle dager" fikk hønsene være inne i stua om vinteren. Før mor gikk til sengs for natten, satte hun hønsene opp på den tomme "korvakroken" foran peisen, mens hanen ble satt på vevstolen.¹² Om dagen ble hønsene holdt innesperret under en av sengene. Ble de verpesyke, fikk de komme opp i sengehalmen for å verpe. "Efter

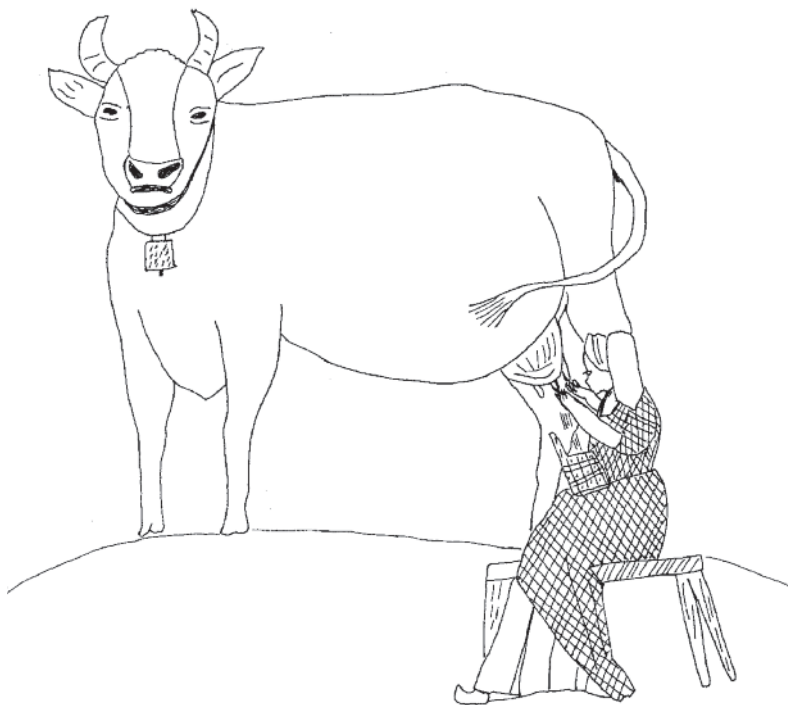
nutidiga begrepp, så låter det, som Lögn, men det var verkligen så i gammal tid", er Carl Wikings klare kommentar som legger avstand til en *så* fortrolig omgang med dyr. På samme tid hadde man grisene i "fastan" eller forstua, og hønsene satt på vagle over grisen. I verpetiden, som sammenfaller med perioden da kyrne ga mest, fikk hønsene ofte melk i stedet for vann, og kyllingene ble føret med korngryn og melk. På Wikings egen gård var den her beskrevne fortrolige omgangen med høns for lengst erstattet med et fysisk skille mellom det menneskelige og det dyriske, i form av et hønsehus.

I andre kilder kommer omsorgstenkningen tydelig fram i beskrivelser av hvordan dyreunger måtte passes. Det er fristende å sammenlikne Carl Wikings opplysninger om nyfødte kalver med et kort utdrag av et intervju med en bondekvinne fra Trøndelag hvor hun beskriver det samme arbeidet. Her støtter jeg meg til eget, innsamlet materiale (Thorsen 1993). Wiking skriver:

Hos oss har ej kalven fått dia kon. Man gav honom dricka av råmjölken i en bytta. [...] Han fick lära sig ur byttan; till en början gick det dåligt. Då knackade man honom på nosen med byttan och sade, "Lär dej dricka bättra nästa gång"! Och han lydde "ty hungren tog ut sin rätt".

Mens kalven i eksemplet over får seg en nesestyver når den ved første forsøk ikke klarer å drikke av bøtta i stedet for å suge en spene, blir den i det neste eksemplet sammenliknet med et lite barn:

Det er mykkjy arbeid med en liten kalv. Det er som en liten unge, det. Dem er så ømfintlig med drikken. Hvis det blir

"Syster Anna mjölkar den bläsiga skällekön ute på Fägården". Minnesteckning från mina pojkar i från mitt barndomshem Krokshult i Älgshults socken.

for varmt eller for kaldt eller for gammelt. Det må passes på. Og koppene må være rene. Og han må sjå etter så at dom ikkje etla att noen ting i koppene så det blir noe avfall. Det måtte vaskes, og skylles og flis. (Kvinne født 1910)

Det er viktig å ha in mente at kildene er ulike med hensyn til opphavssituasjon og språkform, skriftlig kontra muntlig, at det skiller 36 år i alder mellom de to informantene noe som betyr at de skildrer ulike perioder i landbruket, og at det ligger 60 mil mellom Trøndelag og Småland. Likevel er det ikke bare dette som gjør den samme handlingen fremstilles så forskjellig. Det utslagsgivende er nok at kvinnen forteller om sin personlige, mangeårige erfaring med fjøs- og krøttestell. Hun uttaler seg med andre ord ut på bakgrunn av sin egen fortrolige omgang med disse dyrene.

Brunte og andre dyr

Dette fører over til den tradisjonelle

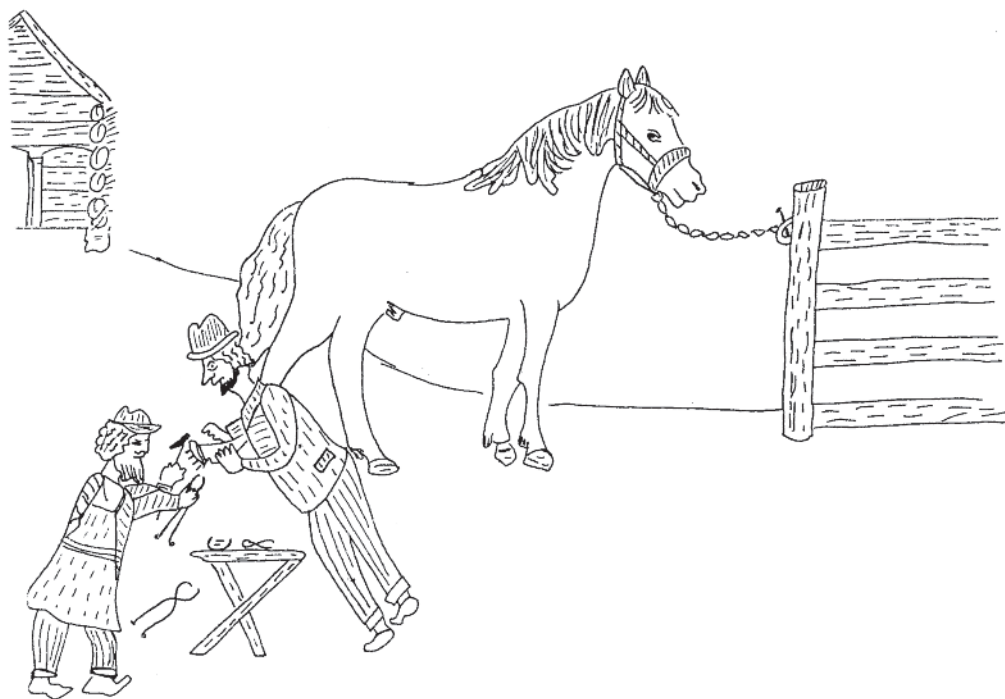
arbeidsdelingen mellom kvinner og menn i jordbruket, som kan kobles sammen med Chris Philos presisering av at vår fortolkning av dyr får romlige konsekvenser for dyrene. I dette ligger også en tendens til å plassere dyrene innbyrdes hierarkisk. Det dyret som rangerer øverst, er hesten som hørte til i mennenes arbeidssfære. Hester arbeidet sammen med menn, og de ble passet av menn. Hester fikk bedre fôr enn kyr, noe som kan forklares med at de hadde tungt arbeid året rundt, mens kyrne ut fra sulteføringsprinsippet bare skulle overleve vinteren. Fôringen er også tilpasset dyrenes fysiologiske ulikheter. I tillegg til denne rasjonelle forklaringen på ulikheten i fôring av hest og ku, får den også en symbolsk betydning som markør av det mannliges dominans. Også om sommeren fikk trekkdyrene i Krokshult, hester og okser, det beste beitet.

I lys av den tette koblingen det har vært mellom mann, mannlighet og hest, er det ikke overraskende at det eneste dyret vi

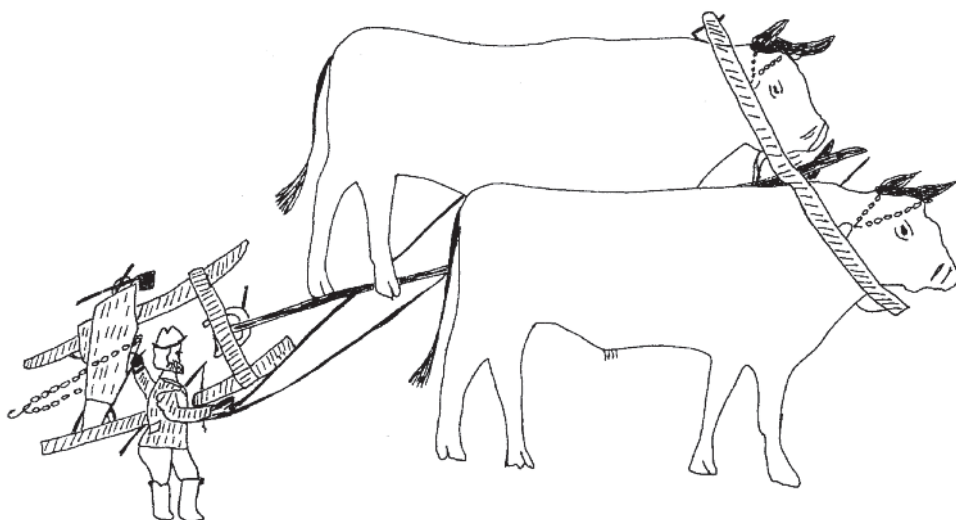
møter som navngitt individ i myldret av husdyr som Wiking omhyggelig gjør rede for, er farens hest Brunte.¹³ Brunte har stått modell for nesten alle tegningene som illustrerer ulike situasjoner med hester. Når "syster Anna" er tegnet mens hun melker i trebøtte på gammelt vis, er kua ikke navngitt, men blir omtalt som "den blåsiga skällekön". Til gjengjeld er den gjort uforholdsmessig stor i forhold til budeia. Dette gjelder for øvrig samtlige motiver at dyrene er gjort kjempemessige som for å understreke at emnet dreier seg om buskapen. Den eneste som er fremstilt i et riktig størrelsesforhold til menneskene, les mennene, er Brunte. Han er også mer naturalistisk tegnet enn de andre dyrene, og gir inntrykk av at Carl Wiking har hatt mer øvelse i å tegne hester enn kyr og griser. Det er også barndommens Brunte Wiking minnes når han skriver om dyrene julaften.

Selv om okser også ble brukt som trekkdyr, er det lite i framstillingen som

kan tolkes som at de av den grunn hadde noen særstilling. Men fordi de var trekkdyr, var de synlige utenfor gården. Det var følgelig ikke likegyldig hvordan dyrene så ut. Oksene trakk i spann, den største oxen ble alltid forspent til høyre, og den minste til venstre. Det gjaldt å ha to okser som var så like som mulig, i farge så vel som i kroppsbygning. De fikk også parvise navn, røde okser het "Röllingarna" og brokete "Brokarna". Trekkokser var med andre ord ikke bare rå kraft, de var også forbundet med skjønnhet. Et gjennomgående trekk i dyrenes kulturhistorie, er nettopp estetikk. Vakre og sjeldne dyr har kastet glans over eieren. At dyr og følelser har en estetisk komponent, demonstreres i høy grad i kjæledyrenes kulturhistorie. Dyrene er ikke bare blitt pyntet, de er også blitt formet og deformert, for å behage det menneskelige øye (Tuan 1984). I Wikings fremstilling av det tradisjonelle, smålandske husdyrholdet er det ingen indikasjoner på at dyr er påført

*"Bysmeden" giver min faders
"Brunte" nya skor. Minne-
teckning från Krokshult i
Älgshults socken.*

”Smålandsbonde drager till skogs en vintermorgon med oxar & stackadrög (kort drög) för att köra timmer.” Gammal minnesteckning från våra orter. Obs! Nu kan man ej med bästa vilja få se sådant hos oss; men väl för 50 år sedan. (Det vil si omkring 1880)

smerte av estetiske grunner. Ut fra de spredte opplysningene som gis om dette, tolker jeg det slik at dyrs skjønnhet ble fremhevet ved hjelp av strigling, børsting og seletøy.

Omsorgens språk

Omsorg er en kulturell kategori som historisk har vært i bevegelse, også mellom menn og kvinner (Kaldal 2000:114). Til det vil jeg tilføye, at også omsorgens språklige uttrykk har sin historisitet, ikke bare knyttet til kjønn, men til klasse. Carl Wikings beretning kan leses som et eksempel på at bønder utelukkende har sett dyrene sine som en del av levebrødet. Men fraværet av følelsesytringer må forklares i lys av flere forhold. For det første er spørrelisten formulert slik at den inviterer informanten til å gi registrerende ikke fortolkende svar, noe Wiking bestreber å forholde seg korrekt til. For det andre må besvarelsen tolkes på bakgrunn av at den er skrevet av en mann oppvokst i et miljø hvor følelser i liten grad ble verbalisert. Et tredje, og viktig, moment er at dette er en analyse av en enkelt besvarelse, hvor emnet er buskapen, kyr, småfe, gris og høns, dyr

hvis ve og vel hørte innunder det kvinnelige arbeidsfeltet. Brunte og hans brødre er det faktisk ingen spørsmål om, på dette punktet har Wiking som ellers punktlig besvarer alle spørsmål, innført et ekstra tema. Å skrive om husdyrhold uten å ta med den aller viktigste, hesten, har ikke gitt mening.

Jeg har et annet sted analysert beretningen som en jevnaldrende med Wiking, Hardangerbonden Lars Stana (1882-1959), skrev om lille, røde Frøya, en valp han fikk i 1911. Stana brukte hunden til jakt og gjeting om dagen, om natten sov den på klærne som han la foran sengen. Mann og hund var sammen døgnet rundt. Slik forteller også denne kilden om fortrolighet og nærhet mellom menneske og dyr i bondesamfunnet, men forfatterens hengivne skildring av Frøya etterlater et helt annet inntrykk av følelsesmessig engasjement enn hva nærlesingen av Carl Wikings besvarelse gjør (Thorsen 2001:27f).

Den svenske etnologen Ella Johansson gir i sin analyse av skogsarbeidets eksistensielle og strukturelle vilkår i Norrland rundt 1900 et mer nyansert innblikk i mennesker, dyr og følelser enn hva det små-

landske eksemplet viser alene. Hun bygger på både skogsarbeiderminner og egne intervjuer (Johansson 1994:14f). Dette er kilder som er resultat av en skriftlig eller muntlig prosess som åpner for selvrefleksjon i langt større grad enn spørrelistene. Mens det fantes en komplementaritet mellom det maskuline og det kvinnelige på gården, var skogen en maskulin arbeidsplass. Johansson introduserer hesten som et levende vesen som bryter den maskuline dominansen i tømmer-skogen. Ved å fokusere på hesten, ikke bare som et levende arbeidsredskap, men også som et levende vesen, innfører hun en emosjonell dualisme også i skogsarbeidet: "Här fanns hästarna, som en annorlunda sorts levande varelser, i arbetsgemenskap med de oftast gifta och jordbrukande köarna" (ibid: 1994:133). Dette var et samfunn hvor det var uvanlig at mennesker ga hverandre kjærtegn mens andre så på, mens det var tillatt å klappe og kjæle for dyrene. I hverdagen var det en sterkere fysisk nærhet mellom menneske og dyr, enn mellom ektefeller, hevder Johansson. Menn kunne kjæle og prate med hesten på måter som i dag ville være umandig. Hestene ble snakket til, sunget og lokket for, slik at de skulle være rolige og lette å håndtere. (ibid:146f). Denne omsorgen utelukket ikke en barsk håndtering. I Johanssons materiale tegnes hesten på den ene siden som en kjælegris, på den andre siden er det en rekke eksempler på at den ble drevet hardt i tømmer-skogen. Årsaken til den harde behandlingen lå i den nye måten å organisere skogsarbeidet. I informantenes beskrivelse av hestenes slit, ligger det en kritikk av datidens modernitet (ibid:151).

Innledningsvis presenterte jeg den levende grisen som et "ikke-dyr" i den forstand at levende griser lever i en lukket produksjonssfære. Dette er resultatet av en

prosess som har ført til stadig større avstand mellom mennesker og husdyr. Denne prosessen har også satt noen avtrykk i Wikings tekst. Griser og høns forsvinner ut av stua. Dyrene tildeles klart avgrensede arealer. De ulike husdyrene får egne hus. Mens norske bønder tidligere satte opp gjerder for å holde dyrene ute fra innmarka, blir dette forholdet snudd slik at man i dag er pålagt å gjerde dyrene inne. Med atskillelsen forsvinner også mye av fortroligheten. En virkning av dette er at toleransen overfor dyrenes dyriskhet som lukt og ekskrementer, blir svekket og ulikheten mellom menneske og dyr blir aksentuert. Johanssons analyse av de motstridende følelsene hestene vakte blant skogsarbeiderne, peker i samme retning. Hestene var levende vesener som inngikk i arbeidslaget, men hester er også annerledes enn oss (Johansson 1994:133). I hennes kilder blir denne annerledesheten eksponert i informantenes omtale av den fysiske nærheten til hestene som ble påtvunget hele arbeidslaget om natten, særlig i tilfeller hvor hester og menn hadde felles losji. Kjørerne, som eide hestene, omtaler dyrenes lyder om natten som hyggelige og beroligende. Huggerne, som ikke brukte hesten i sitt arbeid, beklager seg over dyrelukten. Understrekningen av hestenes sjenerende lukt tolkes som en skjult kritikk av hestekarene, men også som et tegn på at hesten på denne tiden begynte å bli et dyr på linje med de andre husdyrene (ibid:151).

Tankefiguren som knyttet sammen bønder og dyriske følelser oppløses med det moderne husdyrholdets romlige organisering. Men hva skjer med de følende dyrene? Det kan virke som et paradoks at parallelt med at skillet mellom mennesker og husdyr blir større, og kapitaliseringen av husdyrholdet fører til en ny terminologi hvor husdyrhold blir til animalsk produksjon

(Ekesbo 1998), løftes det følgende dyret fram, også i lovgivningen som gir dyrene status som følgende vesener, som nok må lide for oss, men ikke i utrensmål.

Noter

1. Tallet bygger på Norsk Kjøttstatistikk som viser at det i 2002 ble konsumert 25 kg svinekjøtt pr. person i Norge.
2. Arbeidstitel for prosjektet er "Dyr blant borger-skap og bønder, ca. 1880-1950".
3. En fjerding rommet en kvart tønne korn eller 34,7 l. *Norsk Riksmålsordbok*, I, 1983.
4. Sitatet er gjengitt etter Sundt 1975 [1869], først publisert i "Fra Fjeld til Hav" 1867.
5. Akvarier: Kete 1994 har en fascinerende analyse av hjemmeakvariet som statussymbol i det borgerlige hjemmet i annen halvdel av 1800-tallet. Se også Svanberg 2001.
6. Trekkdyrene og slaktedyrene var synlige i byene, og påkalte særlig det borgerlige publikums oppmerksomhet. Dette er en viktig årsak til at behandlingen av disse to grupper dyr først ble omfattet av den engelske dyrevernlovgivningen (Kean 1998).
7. Eksempler på debatter om hundens plass i samfunnet finnes i Thorsen 2001:275-309.
8. Nordiska Museet, frågelist nr .60 Boskaps-skötsel, E.U. 14461.
9. "Vallarti" betyr antakelig gjetertid.
10. "Det hände någon gång, att kor fingo den osedan att "Dissa" = mjölka sig själva. De lade sig nära dubbla, fattade en av spenarna i munnen, så den andra osv. och snart vart juvret tömt. Då satte man på kon en "Spikgrima". Grimman var av grovt läder, som en hästgrima; men i remman rundt nosen voro små, vässta spiker fästa, så när koen skulle "dissa" sig, stack han juvret och måste strax sluta."
11. Karen Dirkes idéhistoriske analyse av den svenske dyrebeskyttelsen 1875-1920 viser at kamp mot bøndenes slaktemetoder og for en metode hvor dyrene først ble bedøvet, tidlig ble en sak for dyrevenner. Slaktespørsmålet ble fremmet av veterinærene som nå var blitt en profesjonell yrkesgruppe. Arbeidet med å fremme mer dyrevennlige slaktemetoder var, ifølge Dirke, også et ledd i en kampanje for å modernisere og sivilisere bøndene. Veterinærer med tilknytning til dyrebeskyttelsen hadde en positiv holdning til moderne landbruksteknikk fordi den ville bety mindre lidelse for dyrene (Dirke 2000:211ff, 283f).
12. "Korvakrok", en pinne eller krok som sto ut i rommet.
13. Brunte, på norsk Brunen.

Litteratur

- Ariès, Philippe 1980 [1960]. *Barndommens historie*. Gyldendal, Oslo
- Bravo, Anna 1984. Solidarity and Loneliness. Piedmontese Peasant Women at the Turn of the Century. I: *International Journal of Oral History*. 76-91.
- Dirke, Karin 2000. *De värnlösa vänner. Den svenske djurskyddsrörelsen 1875-1920*. Almqvist & Wicksell International, Stockholm.
- Ekesbo, Ingvar 1998. Från husdjursskötsel till animalieproduktion. Hälsomessiga og etiska konsekvenser för människor och djur. I: *Människor och djur, värderingar i konflikt*. Rapport. Voksenåsen. S. 23-38.
- Hansson, Kristofer 2003. *Djur som donatorer. Xenoransplantation i svenska mediciner 1995-2002*. Etnologiska institutet med Folklivsarkivet, Lund.
- Johansson, Ella 1994. *Skogernas fria söner. Maskulinitet och modernitet i norrländskt skogsarbete*. Nordiska museets Handlingar 118, Kristianstad.
- Kaldal, Ingar 2000. Skog, arbeid og dagligliv i kvinners og menns fortellinger fra Trysil og Nord-Värmland etter 1930. I: Ingar Kaldal m.fl.: *Skogsliv. Kulturelle prosesser i nordiska skogsbygder*. Historiske Media, Lund.
- Kean, Hilda 1998. *Animal Rights. Political and Social Change in Britain since 1800*. Reaktion Books, London.
- Kete, Kathleen 1994. *The Beast in the Boudoir. Petkeeping in Nineteenth-Century Paris*. University of California Press, Berkeley.
- Krokann, Inge 1982 [1942]. *Det store ham-skiftet i bondesamfunnet*. Det norske samlaget, Oslo.
- Macdonogh, Katharine 1999. *Reigning Cats and Dogs. A History of Pets at Court*

- since the Renaissance. Forth Estate, London.
- Philo, Chris 1995. Animals, Geography and the City: notes on Inclusions and Exclusions. I: *Environment and Planning D: Society and Space* 13: 655-618.
- Ritvo, Harriet 1987. *The Animal Estate. The English and Other Creatures in the Victorian Age*. Harvard University Press, Cambridge.
- Samuelson, Bo 1998. Etik och xenotransplantation. I: *Människor och djur, värderingar i konflikt*. Rapport. Voksenåsen. S.38-41.
- Svanberg, Ingvar 2001. *Siskeburar och gulfiskskålar. Ur sällskapsdjurens kulturhistoria*. Bokförlaget Arenea, Värnamo.
- Sundt, Eilert 1968 [1857]. *Om sædeligheds-tilstanden i Norge*. Gyldendal, Oslo.
- Sundt, Eilert 1975 [1869]. *Om rensligheds-stellet i Norge*. Gyldendal, Oslo.
- Thorsen, Liv Emma 1993. *Det fleksible kjønn. Mentalitetsendringer i tre generasjoner bondekvinne 1920-1985*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Thorsen, Liv Emma 2001. *Hund! Fornuft og følelser*. Pax Forlag, Oslo
- Tuan, Yi-Fu 1984. *Dominance and Affection. The Making of Pets*. Yale University Press, New Haven og London.
- Vialles, Noëlie [1987] 1994. *Animal to Edible*. University Press, Cambridge, Paris.
- Visted, Kristoffer og Hilmar Stigum 1951. *Vår gamle bondekultur*. Bind I. J.W. Cappelens forlag, Oslo.
- Takk til veterinær Stein Dahl, prof. Anders Gustavsson og dr.art. Eva Marie Tveit for konsulenthjelp!